

Hodnoty, za které by naši vojáci měli bojovat, nejsou jen omezeny nebo použitelné jen pro ně či jejich spoluobčany, ale jsou to demokratické hodnoty, jež se týkají všech lidí. Jakákoli válka, jež by byla vedena, má v pozadí tyto ideály, jakýkoli boj se tak vlastně stává bojem za základní lidská práva. Tímto tématem se v minulosti zabývala tak zvaná „ideová výchova“, která postulovala hodnoty, za které vojáci „socialistického státu“ měli být ochotni položit život. I když jsme z pochopitelných důvodů tuto koncepci v naší armádě opustili, vojáci by si měli být stále vědomi toho, co je základem jejich profesionálních hodnot. Podle autora následující studie, majora americké armády Michaela A. Carlina, jenž v současné době slouží u 1. obrněné divize v Baumholedu, v Německu, je základem těchto hodnot nesobecká služba (selfless service). Čest, odvaha, oddanost věci podle něj nestačí. Navíc při vedení boje vzniká i problém ohrožení tzv. nekombatantů nepřátelského státu, jež sice nepředstavují přímou hrozbu, ale formálně jsou pokládáni za nepřítele. Jaký postoj k nim zaujmout, vzhledem k hodnotám, za které vojáci bojují?

Americké vojenské operace v období po skončení studené války mohou být mj. charakterizovány především všudypřítomnou snahou vyhnout se ztrátám. Toto úsilí má dvě úrovně. Za prvé je to prvek, jenž doprovází vedení jakékoli války, a sice uchování vlastních sil. Úspěch operace „Pouštní štít“ ukázal, že velké ztráty vlastních sil nejsou pro vojenské vítězství nezbytně nutné. Nepřímým důsledkem této operace je tedy i dnes obecně sdílený názor, že tou nejvyšší hodnotou je ochrana vlastních sil. Druhou úrovní snahy vyhýbat se ztrátám je potom redukce tzv. nebojových ztrát (*noncombatant losses*). Tento termín zahrnuje jak nekombatanty nepřátelského státu, tak nekombatanty ve vlastní zemi. I když idea nedotknutelnosti nekombatantů je vlastně velmi stará, lze ji vysledovat až k nejstarším válečným kodexům, nutnost redukce ztrát mezi nekombatanty, zvláště těch na straně nepřítele, byla postupně překryta tzv. vojenskou nutností. Obnovený vzestup zájmu o ochranu nekombatantů můžeme zřejmě přičíst hlavně všudypřítomným moderním médiím, protože v dnešní době žádná stránka probíhajícího konfliktu neunikne mezinárodní pozornosti.

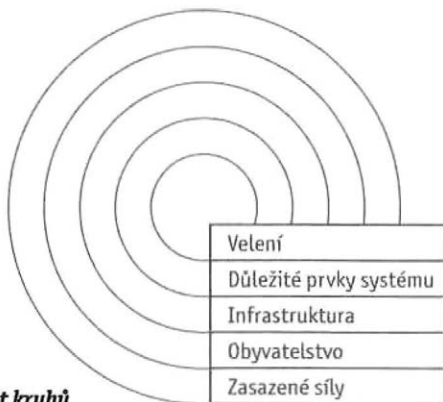
Ochrana nekombatantů je v první řadě komplikována tím, že se armáda zaměřuje především na účinné (efektivní) zasahování cílů (*effects-based targeting*) a na operace, jež jsou v doktríně vojenského letectva (*Air Force*) uvedeny v pasážích, týkajících se strategického útoku. Před přímým napadením nepřátelských sil dává tato doktrína přednost strategickému úderu, jenž má zničit nepřátelská těžiště (*centers of gravity*), „z jejichž charakteru, potenciálu či polohy odvozuje vojenská síla volnost jednání (*freedom of action*), fyzickou sílu či vůli bojovat“ [1].

Za autora této myšlenky je pokládán původní architekt letecké kampaně války v Perském zálivu plk. John Warden, který navrhl pět kruhů tzv. těžiště (*center of gravity*). „Pět kruhů“ si můžeme představit jako soustavu pěti soustředěných kružnic, označených od středu do obvodu takto: tím nejdůležitějším je vedení (*leadership*), následují nezbytné prvky systému (*organic essentials*), infrastruktura (*infrastructure*), obyvatelstvo (*population*), a konečně

zasazené vojenské síly (fighting mechanism), jež jsou zobrazovány jako méně důležité, viz obr. [2]. Koncepce těžiště (*centre of gravity concept*) je zcela určitě reminiscencí výroku čínskému filozofa vojenství Sun Tsu, že vrcholem umění je podrobit si nepříteli bez boje. Zajetí jeho ozbrojených sil má přednost před bojem, protože tím, co na konec zajišťuje úspěch, je útok na nepřátelskou strategii, ne na jeho jednotky [3]. Bohužel, povaha moderního bojiště stírá rozdíl mezi komatanty a nekomatanty, vojáky a civilisty nelze v amorfním bojovém prostoru od sebe odlišit. Věk od sebe jasně oddělených bojišť dávno skončil.

Problémem, který však přetrvává, je otázka, co je prioritou: zda ochrana sil, nebo nedotknutelnost nekomatantů (*noncombatant priority*), a to do jaké míry. Intuice, právě jako zaběhnutá vojenská praxe, napovídají, že pro vojenského velitele je nejvýhodnějším chránit životy vlastních vojáků, i za cenu rizika ohrožení nekomatantů, zvláště pokud nejsou americkými občany či spojenci, ale patří k nepřátelskému státu. Převládá názor, že americké životy jsou jaksi důležitější. To je však zavádějící.

Obr.: Pět kruhů

Velitel má morální povinnost dělat vše pro to, aby chránil životy všech nekomatantů, i když tím podstatně zvyšuje ohrožení svých vlastních jednotek. To neznamená, že vedení války musí být bez jakýchkoli ztrát na straně nekomatantů, to je prakticky nemožné, ani to, že vítězství je jinak nedosažitelné. Války lze vést a lze v nich vítězit, avšak morální požadavek nedotknutelnosti nekomatantů vyžaduje posun současné koncepce ochrany sil.

Ochrana sil

Velitelé mají zákonnou povinnost chránit a zajišťovat zdraví a materiální zabezpečení svých podřízených jak v míru, tak ve válce. Zda je to i jejich morální povinností, o tom by šlo již diskutovat. Tématem tohoto článku však není hodnotit ty či ony argumenty ve prospěch toho či onoho tvrzení – ale chybějící morální zázemí rozhodování velitele: co má pro něho prioritu, zda jeho úkol (*mission*), či jeho lidé. Bezmyšlenkové aforismy, jako „ted' je to úkol, ale lidé vždy“, není seriózním vodítkem. Odpověď na tuto otázku spočívá v analýze postavení vojáků a jejich práv.

Vojáci dobře vědí, že jejich životy mohou být vystaveny většímu ohrožení než životy jejich spoluobčanů, což je zvlášť patrné v době války. Dokonce i v míru, při vycviku, se může stát – a bohužel se často stává – že mohou utrpět určité škody. Při zahájení válečného stavu se vojáci stávají komatanty, a tak mají zcela jiné morální postavení než nekomatanti. Nastává výměna práv mezi komatanty – konkrétně právo zabít a být zabit.

Vojáci na obou stranách frontové linie jsou ochotni bojovat a umřít při ochraně toho, co pokládají za základní hodnoty, jež jsou hodny jejich životů. Lze okamžitě namítnout, že vojáci jsou ve skutečnosti motivováni i celou řadou jiných důvodů, jako je pýcha, marnivost, nenávisť nebo podobné pocity, není to nezbytně obrana národních hodnot. To je pravda, jsou to

bezprostřední důvody, respektive ty první. Avšak pro většinu kombatantů, možná mimo žoldnéře, jsou ale také v sázce hlubší hodnoty, druhé v pořadí, jež odpovídají obraně národních hodnot. Pro americké vojáky mezi ně patří obrana liberálních demokratických tradic, jako je život a svoboda. Když nastane válečný stav, příslušníci armády (*service members*) jednají v rámci záměrů své země, zvláště co se týká obrany těchto hodnot. Avšak morální odpovědnost pro účast ve válce je zcela v rukou politických autorit státu, ať už se jedná o autoritářský či demokratický stát, ne v rukou vojáků, kteří ji vedou. Tím nechci ospravedlňovat naprostou nevědomost, jen zdůraznit, že zejména v prvních stadiích války nemusí obyčejnému vojákovi být její důvody zcela jasné [4]. Proto lze o vojácích jako obecné kategorii (*general class*) uvažovat bez vztahu ke skutečnostem, jež vedly k vypovězení války (*jus ad bellum*).

Třebaže si kombatanti konkrétní války, jež jejich státy vedou, nevybírají, přece jen bojují proti něčemu, co představuje ohrožení jejich hodnot – tj. nepřátelským vojákům. Zároveň si plně uvědomují, že nepřátelské akce a přesvědčení jsou jen zrcadlovým odrazem jejich. Protože mají tento sdílený status, kombatanti také sdílejí morální odpovědnost za to, že představují bezprostřední ohrožení. Za předpokladu, že kombatanti nemají jiné východisko, než bojovat za ochranu těchto hodnot, je jim nejen povoleno, ale přímo jsou přímo povinni použít sílu. Vztah morálky a kombatantů na obou stranách fronty je morálně ekvivalentní, protože všichni sdílejí stejný morální závazek, obranu národních hodnot.

Z toho vyplývá, že kombatanti nejsou pokládáni za zločince, i když bojují na „špatné straně“, protože nejsou odpovědní za rozhodnutí, jež vedou k válce (*jus ad bellum*). Pro účely článku si zde záměrně nevšímám situace, kdy je politika ovlivňována nejvyššími špičkami armády. Vojáci mají být v prvé řadě věrni zákonům, jimiž se řídí vedení války (*jus in bello*), takže pokud zabíjejí v čestném boji nemohou být považováni za vrahy či za morálně špatné. Irák vyvolal válku v Perském zálivu. Za to, že tuto válku rozpoutal, může být Saddám Husajn morálně odpovědný (a zavrženíhodný), avšak iráčtí vojáci, včetně těch, co kteří zabíjeli americké vojáky a vojáky koalice, nelze automaticky obvinít ze zločinů a porušování morálky. Mít vojáky bojující na „špatné straně“ za vrahy je velmi neprozřetelné a neudržitelné. Ani řadoví němečtí vojáci nebyli bráni k odpovědnosti za vyhlášení války (*jus ad bellum*), jehož se dopustili nacističtí představitelé.

Zdálo by se, že debaty o vojácích získávajících „práva kombatantů“ (jako např. právo zabíjet jiné kombatanty) jdou mimo velitelův morální závazek je chránit. Nabytí práv kombatanta totiž okamžitě vyvolává vyvažující omezení kombatantova práva na život, neboli, jinými slovy, voják se již nemůže domáhat toho, že nesmí být zabit. Kombatanti mají právo zabíjet své nepřátele, ale ti mají zcela stejné právo zabíjet je. Tato dvě práva jsou vzájemně závislá.

Ztráta rigoróznosti kombatantova práva na život s sebou nese i to, že kombatant nemá záruky proti takovému rozhodnutí velitele, kvůli němuž může být při plnění úkolu ohrožen jeho život. Proto výcvik či akce, jež se nedotýkají životně důležitých národních zájmů, nestojí za to aby byly obětovány životy vojáků. Ovšem jsou-li ohroženy národní zájmy, je-li kvůli nim vedena válka, potom jejich obrana a ochrana s nimi spojených hodnot musí logicky převýšit jakýkoli požadavek kombatantů týkající se osobní bezpečnosti. Vojáci zvláště v případě profesionální armády (*volunteer army*) jsou si dobře vědomi toho, že po nich může být žádáno, aby obětovali své životy – jinak by se přece nestali vojáky.

Předpokládáme, že při plnění úkolů velitelé vystavují vojáky nebezpečí bez zlého úmyslu, vedení myšlenkou na vítězství a ochranu hodnot, jež jsou v sázce. Neuvažujeme zde o velitelích, jež svévolně způsobí smrt svých vojáků, aniž by to bylo v jakémkoli vztahu k úspěchu

mise. Velitelé by měli dělat maximum, aby takové riziko redukovali a zabránili tomu, aby vojáci umírali zbytečně. Nicméně vojáci umírají. A velitelé, jejichž rozhodnutí má za následek ztráty na životech podřízených, někdy i nadměrné ztráty, nejsou zpravidla pokládáni za nemorální, ale jen za neúspěšné a smolaře. Navíc komatanti, kterým bylo nařízeno plnit velmi nebezpečné úkoly, nemají možnost odmítnout, což by jistě na základě pudu sebezáchovy udělali. Hrozící nebezpečí totiž není zmírňující či osvobozující okolností. Odmítnutím by spáchali trestný čin, jak je stanoveno v článku 99 „Zbabělé chování před nepřítelem“ (Misbehavior Before the Enemy) Předpisu pro stanné soudy USA [5]. Povinnost velitele minimalizovat újmy, jež mohou nastat jeho vojákům v boji, je velmi pragmatická povinnost, není to morální závazek. Koneckonců, splnění úkolu je na prvním místě, bezpečnost vojáka je až v druhém pořadí.

Nedotknutelnost nekomatanta

Důvod nedotknutelnosti nekomatanta je založen myšlenkou, že lidé jsou nadáni určitými právy, jež vycházejí z jejich jedinečnosti (autonomy) a mravního jednání (moral agency). O jaká práva se jmenovitě jedná, o tom je možné diskutovat, ale pokud vůbec existují, jistě mezi ně patří život a svoboda. V tomto článku se omezíme na právo na život, což není jednoduchý termín, ale jde spíše o směs pojmů, obsahující různá práva, privilegia, nedotknutelnost osoby (immunity), a požadavek nevměšování. Právo na život jako takové je nezcizitelné pouze v tom smyslu, že, „ostatní vás nemohou donutit, abyste se jej vzdali, a tak... jste v tomto ohledu proti ostatním nedotknutelní“ [6].

Z čehož se vyvozuje, že z hlediska morálky mají všichni nezcizitelné právo na život, bez ohledu na to, zda jsou občany Spojených států či nepřátelského státu. To neznamená, že určitá osoba nemůže o svá práva přijít. Jak bylo zmiňováno výše, profesionální komatanti (*voluntary combatants*) se vzdávají přinejmenším části svého práva na život – právo nebyť zabit jinými komatanty – aby získali právo zabít. Naproti tomu se nekomatanti na podobné výměně nepodílejí, jejich právo na život zůstává nezcizitelné a ničím neomezované. Vzhledem k tomu rozdílu nejsou nekomatanti vystavováni bezprostřednímu útoku, ať už se stávají cílem či jsou jim záměrně působeny komatanty škody.

Výrazem vlastní nekomatanti (*friendly noncombatants*) mám na mysli občany komatantova státu či občany patřící do spojeneckého státu, v protikladu k výrazu cizí nekomatanti (*enemy noncombatants*), což jsou občané patřící k nepřátelskému státu. Tyto výrazy jsou neutrální, neobsahují žádné kladné či záporné hodnocení. Pokud se tedy jedná o vlastní nekomatanty, američtí vojáci se nemohou v žádném případě domnívat, že by snad mohli při plnění úkolu zabít americké občany, s omluvou, že „taková akce je vojensky nezbytná“. Jejich úkolem je především tyto lidi chránit, přímo i nepřímo. Vojenské osoby (*military personnel*) mají cit (intuition) pro to, jak mají bojovat, protože si jsou vědomi toho, že základem jejich profesionálních hodnot je tzv. nesobecká služba (*selfless service*). To se týká příslušníků pozemního vojska (*Army*) i vojenského letectva (*Air Force*). U vojenského námořnictva (*Navy*) je koncepce „nesobecké služby“ trochu jiná. Zahrnuje pouze čest, odvahu a oddanost věci (*commitment*). Definice odvahy vyžaduje, aby se námořníci „rozhodovali ve prospěch vojenského námořnictva a národa, bez ohledu na možné osobní důsledky“ [7].

Bohužel co se týče nekomatantů formálně pokládaných za nepřítel tento cit selhává. I když tito lidé nepředstavují přímou hrozbu, jejich vazba na nepřátelské komatanty je

evidentně škodlivá. Státní příslušnost (nationality) či zeměpisné umístění nemají žádnou morální důležitost, a proto je neudržitelné zastávat názor, že američtí občané jsou morálně nadřazení nad cizince, prostě proto, že jsou Američané. Každý takový předpoklad morální nadřazenosti je neopodstatněný. Nekombatanti jakékoli státní příslušnosti, jak z vlastní země, tak nepřátelští, mají stejné nezcizitelné právo na život, jež přináší stejná omezení týkající se jejich nedotknutelnosti.

Proto je povinností kombatanů práva nekombatantů respektovat. Kombatané jsou morálně povinni přísně respektovat právo na život nekombatantů, nikdy je nesmí záměrně poškozovat či používat jako prostředku k dosažení cíle [8]. Tato zásada je zvláště důležitá pro americké vojáky. Hodnoty, za které američtí vojáci bojují, totiž nejsou jednoduše omezeny nebo použitelné jen pro jejich spoluobčany, ale jsou to liberální demokratické hodnoty, jež se týkají všech lidí. Na tomto předpokladu spočívá americká ústava. Takže v pozadí jakékoli války, jíž se Spojené státy účastní, je boj za tyto ideály, ať je její forma jakákoli. Jakýkoli boj, jež vedou Spojené státy proti státu, jenž nedodrжуje řád a právo (není „well-ordered“, pozn. red.), je bojem za základní práva, včetně práva na život, nejenom pro vlastní občany, ale rovněž také občany nepřátelského státu. Termín „well-ordered“ jsem si vypůjčil od Johna Rawlse. Je spojován s takovým státem, který je organizován pro dobro svých občanů a účinně prosazuje právní systém, jenž mimo jiné zahrnuje i ochranu základních lidských práv [9]. Proto také jsou americké humanitární zájmy zahrnuty do publikace *Národní bezpečnostní strategie* [10]. Vyplývá z ní, že působit škodu a újmu lidem, jejichž právo na život je armáda povinována chránit, je nepřípustné.

Lze namítnout, že nepřátelští nekombatanti jsou především nepřátelé. Takové tvrzení ale žádným způsobem nevymezuje morální rozdíl mezi těmi, kteří válku vedou, a těmi, kdo pouze přihlížejí. Netvrdím, že nenesou žádnou odpovědnost za válku, zvláště pokud mají svobodu ovlivňovat rozhodnutí vlády, jako v případech demokratických režimů. Ale i přesto to neposkytuje důvody proto, abychom je zbavovali nedotknutelnosti. Nepředstavují hrozbu, a proto nemohou být pokládáni za legitimní cíl.

Musíme připustit, že kategorie nekombatantů je velmi široká a že může a měla by být rozdělena, protože obraz není jen černobílý. Doposud jsme uvažovali o nekombatantech jako o nevinných osobách, jež se nezapojují do bojů a materiálně nepodporují válečné úsilí. Na druhé straně také existují „vinní nekombatanti“ (non-innocent noncombatants): lidé, jež sice nejsou přímo zapojeni do války, ale kteří podporují válečné úsilí. Typickým příkladem jsou dělníci v muničních a zbrojních závodech. Vzhledem k jejich činnosti se právo těchto nekombatantů nebyť zabít snižuje, ačkoliv se stále nemohou stát přímým cílem. Jiným slovy, bombardování muniční továrny, kde je přítomen minimální počet dělníků, je méně kontroverzní, než způsobení újmy stejnému počtu nevinných, kteří se nepodílejí na válečném úsilí. „Vinní nekombatanti“, jež byli zabiti, zvýšili své ohrožení tím, pracovali v podniku určeném pro válečnou výrobu. Pro naše účely však takové jemné rozlišování není podstatné. V jakémkoli moderním konfliktu jsou nevinní nekombatanti, a právě na ně se tento článek soustřeďuje.

Shrnuto, rigoróznost práva na život nekombatantů je vyšší než kombatanů, protože nekombatanti se nerozhodli toto své právo redukovat či jakýmkoli způsobem omezit, a nikdo jiný to právo nemá. Když se vrátíme k úvodní otázce, zda velitel má dát přednost ochraně sil, či bezpečnosti nekombatantů, odpověď by měla být zřejmá. Rigoróznost práva nekombatantů je vyšší a morálně velitele zavazuje. Ostatně ochrana sil na úkor bezpečnosti nekombatantů je nemorální a v protikladu k dosažení jakéhokoli legitimního cíle.

Doktrína dvojího efektu a těžiště

Předchozí závěr problém asi nerozřeší. Zásada, že nedotknutelnost nekombatantů je důležitější než ochrana sil, neposkytuje veliteli, jenž vede normální válku, žádný normativní rámec. Je neštěstím, že ve válce umírají i nevinní nekombatanti a vojenští velitelé, kteří plní svou morální povinnost – chránit národní hodnoty, nemohou přiměřeným způsobem takové smrti zabránit. Kdyby poslední průzkum před zahájením operace identifikoval odvážného Francouze, který se rozhodl – navzdory Němcům – rybařit na pláži, za přísného dodržení výše uvedeného principu by se invaze do Normandie neuskutečnila, anebo by byla odvolána. Takové „vedlejší ztráty“ (*collateral damages*) bývají obvykle legitimizovány odvoláním se na „doktrínu dvojího efektu“ (*Doctrine of Double Effect*), která má poskytnout morální ospravedlnění akcí, jež mají současně jak dobré, tak špatné následky. Existují různé varianty této doktríny, ale pravděpodobně ta nejlepší je od Michaela Walzera. Navrhuje formulaci „doktríny dvojího efektu“, jež vychází ze splnění čtyř nezbytných zásad:

1. **Legitimita (legitimacy):** čin je dobrý sám o sobě, tj. je to legitimní akt války.
2. **Efekt (effect):** přímé výsledky jsou morálně přijatelné.
3. **Záměr (intent):** záměr aktéra je dobrý, tj. aktér pozorně zkoumá, zda je výsledek přijatelný, negativní následky nejsou jeho konečným cílem, ani nejsou prostředkem k dosažení cílů. Aktér si uvědomuje obsažené zlo a snaží se ho minimalizovat, přijímá cenu, kterou je nutné za to zaplatit.
4. **Přiměřenost (proportionality):** dosažené cíle jsou dostatečně dobré, aby kompenzovaly negativní důsledky.

V případě našeho hypotetického Francouze v Normandii by byly všechny tyto čtyři zásady splněny: útok byl legitimním aktem války, měl přijatelný přímý účinek v tom, že zabil nebo vyhnal německé komatanty z dané oblasti, záměr Spojenců byl dobrý, jeho smrt nebyla prostředkem pro úspěšné splnění úkolu, a konečně dobro pocházející z invaze převážilo zlo způsobené Francouzovou smrtí. Proto může být akce, i když byl při ní zabit nevinný Francouz, ospravedlněna.

Protože jádro doktríny dvojího efektu (dále jen „dvojí efekt“) spočívá ve třetí a čtvrté zásadě, podíváme se na problémy s nimi spojené dříve, než budeme tuto doktrínu aplikovat na současnou strategii, včetně strategického útoku na tzv. těžiště (*centers of gravity*). První a druhou zásadu splníme snadno, ale třetí a čtvrtá jsou formulovány vágně. Záměry velitele nejsou vždy a včas známy. Navíc požadavek minimalizovat zlo a přijmout cenu, kterou je nutné zaplatit, trpí stejným omezením jako zásada přiměřenosti, jmenovitě je to subjektivita při hodnocení získané relativní vojenské výhody, rizika a zranění nekombatantů. Příkladem může být „Závěrečná zpráva výboru pro vyšetření leteckého bombardování NATO Federativní republiky Jugoslávie“ [12]. Situace je podobná polysylogistickému paradoxu v logice: jsou poměrně snadno připuštěna „velká množství“, v tomto případě zranění nekombatantů, ale nikde není definováno, co to vlastně to „velké množství“ je.

V obtížných případech, jako ty jež běžně vznikají při účinném zasažení těžišť (*effects-based targeting against centers of gravity*) záleží na rozhodnutí velitele. Vezmeme si třeba jako příklad rozložení (*degrading*) velitelské velící, řídicí a komunikační sítě. V Kosovu představovalo zničení tohoto těžiště strategické bombardování a destrukci rozhlasové a televizní společnosti RTS, již vlastnil stát, Federativní republika Jugoslávie, což mělo za následek smrt 10 až 17 civilistů (Srbové uváděli 16). Byl to ospravedlnitelný „dvojí efekt“? I za předpokladu,

že byly splněny první dvě zásady, musíme se ptát, zda dosažený výsledek také odpovídal zásadám záměru a přiměřenosti.

Co se týče záměru, NATO oznámilo dva důvody útoku. Za prvé to byla stanice dvojího užití: mimo civilní vysílání zabezpečovala také rádiově vysílání pro policejní i vojenské jednotky. Za druhé NATO vyhlásilo, že je třeba „udeřit přímo na centrální nervový systém Miloševičova režimu“ a že úderu na cíle jako RTS byly „částí kampaně k odstranění nástrojů propagandy, jež byly pro mechanismus Miloševičovy moci životně důležité“. Žádný z těchto důvodů nepředstavoval vyloženě zlý záměr (ačkoli Srbové argumentovali, že útok byl zaměřen na potlačení svobodného projevu a pravdy), ani civilisté nebyli použiti jako prostředek. I přesto lze diskutovat o tom, zda bylo riziko ohrožení nekombatantů skutečně minimalizováno, vzhledem k možnému nedostatečnému varování před útokem. Navíc zde je sporná i zásada přiměřenosti, neboť vysílání ze stanice bylo údajně obnoveno během několika hodin po úderu, což vylučuje jakýkoli potenciální zisk. NATO reagovalo na vznesenou kritiku tím, že opakovalo, že před útokem varovalo dostatečně, a že co se týče zásady přiměřenosti, velící, řídící a komunikační systémy tvoří tak složitou síť, že nemůže být vyražena jen jedním jediným úderem, a proto i přiměřenost musí být posuzována spíše jako řada zvětšujících se účinků na systém (cumulative effects), a ne podle jednotlivé akce.

Taková interpretace dvojího efektu ospravedlňuje nejen tento útok, ale i všechny útoky jemu podobné. K podobnému závěru došel i výbor OSN, jenž dostal za úkol prověřit bombardování Federativní republiky Jugoslávie aliancí NATO. Ale zamysleme se nad tímto scénářem: za předpokladu stejného výsledku, co by se stalo, kdyby byl tento útok podniknut pozemními jednotkami, a ne řízeným střelami? V takovém případě by byl dvojitý efekt při odůvodňování smrti deseti a více civilistů mnohem méně přijatelný. Navíc by velitel měl mnohem více možností jak redukovat ohrožení civilních osob; před zničením vysílacího zařízení by mohl například nechat vyklidit všechny budovy. Pokud by to neudělal, porušil by třetí zásadu. Akce by skončila nepřijatelným počtem mrtvých civilistů, což by rovněž porušilo i čtvrtou zásadu.

Problémem je, že oba scénáře mají totožný cíl a stejný výsledek, ale jejich morální hodnocení se liší. Nejde o to, že použití vzdušné síly při strategickém útoku vyžaduje méně morálních skrupulí či morální prozřetivosti, než užití síly pozemními jednotkami. Jakýkoli takový názor je naprosto neobhajitelný. Ve skutečnosti tento nepoměr nemá svůj zdroj v rozdílu mezi vojenským letectvem a ostatními druhy ozbrojených sil, ale v již zmíněné neurčitosti doktríny dvojího efektu, jež je používána stejným způsobem, jako současná vojenská doktrína, jež určuje, že tím nejefektivnějším způsobem vedení boje je strategický útok na nepřátelská těžiště.

Od svého vzniku byl strategický útok vždy efektivním způsobem jak zničit nepřítel, a zároveň snížit ohrožení armády jako celku. Vojenské letectvo je předním prostředkem strategického útoku a již prokázalo svou účinnost a výkonnost. To ale v žádném případě neznamená, že piloti, jež vedou bojové mise, se nevystavují žádnému nebezpečí. Jsou ohroženi a jednají s odvahou. Nicméně v současné době je letectvo velmi zvýhodněno používáním vyspělé technologie. Pozemní síly naproti tomu tak zřetelnou výhodu nemají, a proto jsou více ohroženy, konkrétně to můžeme ukázat na zasazení amerických jednotek v Somálsku. Pozemní síly jsou zkrátka více vystaveny většímu riziku než ostatní druhy ozbrojených sil. Bylo by absurdním se domnívat, že by se invaze do Kosova obešla bez obětí, kdyby Srbové kladli jakýkoli odpor. Strategické bombardování těžišť nejen efektivně ochromuje protivníkovu vůli, ale je to také ten nejbezpečnější způsob jak vést válku, při nejmenším s ohledem na vlastní vojska.

I když je tento způsob útoku tím neúčinnějším, jeho použití zahrnuje také morální cenu – ne zcela nutně ohrožení nekomatantů a jejich vystavení zbytečnému riziku. Takové tvrzení okamžitě vyvolává námitku, že během tzv. strategického útoku jsou nekomatanti ve skutečnosti vystaveni mnohem menšímu celkovému nebezpečí, protože útok pozemních sil ve svých důsledcích vede k mnohem více ztrátám, což tento útok také nečiní velmi morálním. Námitka je založena na názoru, že správnost akce závisí na schopnosti maximálně dosáhnout dobra či ukončení konfliktu [13]. V případě války se zdá, že „dobro“ chrání životy, což odsouvá užití pozemních sil z hlediska morální volby do méně žádoucí pozice – předpokládá se, že jejich zasazení by mělo za následek více obětí. Takový způsob uvažování byl jasně patrný z reakce NATO na problém zásady úměrnosti při bombardování RTS.

A zde přichází na scénu něco jako „šťastná morální náhoda“. Jinými slovy, jednání aktéra je ospravedlněno pouze v těch případech, kdy je fakticky dosaženo výsledku. Avšak ne všechny akce mohou skončit žádoucím způsobem. Morální ospravedlnění je vždy závislé na něčem, co je mimo skutečný dosah akterovy kontroly. Jedná se nepochybně o zjednodušení, avšak není nutné tento problém více zkoumat, protože pro žádnou z variant není co se týče vztahu činnosti a výsledku dostatek vhodných důkazů. Zvažme následující příklad. George vidí na silnici muže zoufale se snažícího opravit píchlou pneumatiku na své dodávce. George mu nabídne svou pomoc. Muž díky této pomoci může pokračovat v cestě. Děkuje mu, že se večer bude moci zúčastnit důležité schůzky. George se domnívá, že udělal dobrý skutek, hodný morální pochvaly. Pravděpodobně ano. Druhý den se dočte v novinách, že muž, kterému pomohl s opravou pneumatiky, na oficiální večeři, již navštívil starosta a další představitelé města, odpálil bombu, která zabila 40 lidí. Je Georgovův čin, původně morálně chválný, najednou špatný, kvůli tomu, jak to dopadlo? Ne, hodnota Georgova skutku se nesnížila, navzdory tomu, jak se věci vyvinuly. Hodnota činu nezávisí na faktorech, jež jsou mimo akterovu kontrolu, ale jen na těch jež závisí výhradně na něm.

Vrátíme k příkladu zasazení pozemních sil. Skutečnost, že by vzniklo více ztrát, než při zasazení vzdušných sil neříká nic o tom, zda to bylo správné či špatné. Záměr (zásada záměru) je mnohem důležitější než to, jak věci dopadly. Morálka se spíše týká toho, co se zamýšlelo, než toho, co se udělalo nebo mělo udělat, vzhledem k nemožnosti vyšetřit, jaké by to mělo následky [14]. To, co musíme zvážit při použití strategického bombardování nepřátelských těžišť (*centres of gravity*) jako alternativy možnosti zasazení pozemních sil, není jenom přiměřenost, ale také záměr, který je vyjádřen ve třetí zásadě dvojího efektu.

Současná praxe uznává, že útok na cíle ovlivňující těžiště vyžaduje předchozí zhodnocení možných vedlejších (kolaterálních) škod tak, aby bylo možné vyhovět zásadě přiměřenosti, která podobný útok ospravedlňuje. Avšak pokud rozsah kolaterálních škod má také vyhovět třetí zásadě doktríny dvojího efektu, potom musí být tyto škody nezamýšlené. Měl by snad být vysoký vojenský velitel obklopen nejen strategy, taktiky, zpravodajskými důstojníky, ale i právními poradci? V případě útoku na stanici RTS NATO přiznalo, že nikdy nechtělo zabít pracovníky či použít je jako prostředku ke zničení stanice, a tudíž by tyto ztráty měly být považovány za nezamýšlené. Ospravedlnění by bylo dovršeno, pokud by jejich počet nebyl vysoký, ale byl by pokládán za přiměřený.

Ve skutečnosti takové zdůvodnění je svým způsobem ambivalentní. Pojem „nezamýšlené ztráty“ předpokládá, že „nezamýšlený“ znamená náhodný, nejen „vedlejší produkt“. Pokud se domníváme, že akce bude mít oběti, je těžké vydávat vzniklé ztráty za nezamýšlené.

Dobrý úmysl platí mnohem více než ustavičné sebeospravedlňování po akci, protože mezi tzv. vojenské činnosti patří i integrita osobnosti. Vezměme úmrtí v Hirošimě. Je těžké tvrdit, že oběti na životech byly náhodné [15]. Byly předvídány, přinejmenším velký počet z nich, i když lidé, jichž se to týkalo, nebyli skutečným cílem, ale jen nešťastným vedlejším produktem (side-effect) operace. Takové oběti jsou sice kategorizovány jako nezamýšlené, avšak je zde jeden významný rozdíl. Je to odlišnost mezi charakterem plánu na zničení prázdného mostu, přes který v době útoku neočekávaně přejíždí vůz s nevinnými nekomatanty, a plánováním zničení téhož mostu s vědomím toho, že přes něj v tu dobu pojede auto. A v tom je právě ten problém: předvídání úmrtí nejsou ve skutečnosti nezamýšlená, ale jsou vědomě způsobná a přijatelná, aby mohlo být dosaženo určitého cíle.

Může být vznesena námitka, že pracovníci stanice RTS nebyli nevinní nekomatanti, protože se ve své činnosti podíleli na přímé podpoře armády. Pokud tomu skutečně tak bylo, doktrína dvojího efektu nebyla porušena, neboť smrt „vinných nekomatantů“ (non-innocents) může být předvídanou variantou. Především vzhledem k tomu, kde pracovali, museli předpokládat, že na ně může být zaútočeno. Avšak celková kritika zůstává: letecký útok na vybraná těžiště s sebou nese ohrožení nevinných nekomatantů. Předpokládejme například že cílem je městská elektrická síť. Cíl útoku – činnosti, jež mají vztah k armádě, zásobované energií z elektrárny – budou ochromeny, ale také zároveň vše, co je napájeno z tohoto společného zdroje, včetně nemocnic, mrazíren, čističek vody a celá řada dalších pro společnost životně důležitých činností. Následky takového útoku jsou předvídatelné, a když nastanou, nemohou být pokládány za náhodné.

Mají-li takové akce předvídatelné negativní dopady na nevinné, morální důsledky musí být přičítány komatantům, jež měli zabezpečit, aby negativní následky byly minimalizovány, i za cenu zvyšujícího se ohrožení jich samých a ostatních ozbrojených sil. To je podstata třetí zásady dvojího efektu. Avšak tato „minimalizace“ se obvykle redukuje na požadavek používat přesně naváděnou munici, s menšími vedlejšími účinky, místo nerozlišující (indiscriminate) a ničivé konvenční munice. To nestačí. Jestliže cíl skutečně stojí za to, aby se kvůli němu vedla vojenská kampaň, aby bylo dosaženo vítězství ve válce, potom tento cíl musí stát i cenu ztráty života vojáků. To neznamená, že by vojáci měli, či dokonce museli umírat. To jen znamená, že komatanti jsou ti, jež nesou větší riziko možného úmrtí než nevinní nekomatanti – i než nepřátelští nekomatanti. Minimalizace ztrát nelze dosáhnout jen použitím přesné munice. I když tato munice v porovnání s konvenčními zbraněmi snižuje vedlejší škody, slouží pouze k redukci rizika ve vymezených kategoriích komatantů a nekomatantů a nemá nic společného s morálním požadavkem přenesení rizika z nekomatantů na komatanty. Tento požadavek dělá boj ve válce obtížnějším, je to mnohem složitější než efektivní letecké údery. Životy komatantů, možná mnoha komatantů, budou ztraceny, avšak dávat prioritu ochraně vojenských sil je přesně to, co by se nemělo dělat.

Následující analogie by mohla výše uvedený problém vysvětlit lépe. Vezměme terorismus. I mimo al Kajdu máme mnoho příkladů – alžírské hnutí odporu proti francouzským okupantům, boj Irské republikánské armády proti Britům, různé skupinky bojující za palestinskou autonomii. Jejich neblahá proslulost vypovídá o účinnosti používaných prostředků. Nicméně terorismus je obecně odsuzován jako nemorální, protože má nerozlišovací povahu, způsobuje předvídatelné oběti nevinných nekomatantů. Jinými slovy: terorismus záměrně zraňuje či zabíjí nevinné, jako prostředek k dosažení cíle. Možná jsou některé cíle teroristů účtyhodné

a dobré, ale terorismus jako nástroj k jejich dosažení zůstává nepřijatelný, protože v jejich pojetí má dosažení těchto cílů přednost před morální odpovědností k nevinným.

Na podobné námitky by teroristé zřejmě odpověděli, že to všechno jsou jen domněle odporné metody, neboť právě tyto drastické metody jsou za dané situace jediným dostupným prostředkem, a proto jsou oprávněné. Takové tvrzení však nelze přijmout. Ani dobrá věc (a good cause) neospravedlňuje žádnou z užívaných metod. Vrah není menším vrahem jen protože zabíjí ve snaze napravit společnost – jak věří – špatné lidi. A i když je terorista úspěšný, nezískává tím žádnou morální legitimitu. (Vyskytují se anomálie, jako Jásir Arafat, jenž se stal z teroristy nositelem Nobelovy ceny míru.) Vždy jsou k dispozici i jiné prostředky a alternativy. Tyto alternativy pravděpodobně vystaví teroristy vyššímu riziku, mohou i ohrožit dosažení jejich cílů, ale jsou dostupné: terorismus není jediným východiskem, jak tvrdí teroristé. Pravdou je, že teroristé nejsou ochotni se vystavit riziku a toto riziko přesouvají na nevinné. Jistě je pro teroristy snazší zničit autobus plný školních dětí, než zaútočit na vojenská zařízení.

Ze hlediska problému tzv. předvídatelných úmrtí, jimiž se zabývá tento článek, se morální odsouzení teroristů na základě současné praxe liší pouze stupněm, ne charakterem. Analogie je volná, neboť postoj teroristů je komplikován dalšími faktory, např. jak využívají rozdíl mezi komatanty a nekomatanty, a především nesplňují požadavky mezinárodního práva, jež jsou nutné při vyhlášení zahájení nepřátelství (*jus ad bellum*). A co se týče strategického útoku, pokud je využíváno smrti nevinných, nemá zlomení vůle protivníka při tomto útoku žádnou morální legitimitu, právě tak jako terorismus.

Důsledky

Požadavek bojovat spravedlivě (*fight justly*) nevyžaduje zrušit letectvo, respektive přestat užívat operace, jejichž základem je vzdušný strategický útok (*air-centric strategic attack*). Vzdušná síla sama o sobě není nemorální a ve skutečnosti je pro úspěch ve válce a konfliktech budoucnosti tím hlavním, protože nelze zvítězit bez zasazení a použití všech (= *joint*) ozbrojených sil. Pokud mají Spojené státy v budoucích konfliktech bojovat spravedlivě, zásady morálky vyžadují změnu našeho současného chápání a praxe ochrany sil.

Politici i vojenští velitelé by měli opustit mentalitu, jež nepřipouští žádné ztráty a řeší ochranu sil na úkor nekomatantů. Odhady vlastních ztrát (*friendly casualty estimates*) jsou důležitým plánovacím faktorem, ale nikdy by neměly řídit politiku a strategii. Ta by se měla řídit výhradně národními zájmy. Současná strategie formování mezinárodního prostředí a reakce na hrozby se skládá z tisíce národních zájmů, jež musí být pečlivě prošetřeny, aby bylo možno určit, které z nich skutečně stojí za životy amerických vojáků. Pokud hrozí nebezpečí konfliktu, jemuž chybí právě taková důležitost, není použití střel s plochou dráhou letu, i když by to bylo výhodné, morálně ospravedlnitelné, zvláště pokud mohou zasáhnout nevinné osoby. Jejich zasazení by mělo ustoupit před nevojenskými nástroji síly, i když tyto nástroje jsou snad méně účinné. (Ovšem rozhodnutí zdržet se použití vojenské síly v jednom konkrétním případě nemusíme hned inzerovat, abychom nezneškodnocovali naše diplomatické úsilí.)

Národní zájmy, jež stojí za výše uvedenou cenu, zavazují politické představitele (*leaders and policymakers*), aby jednali energicky a současně informovali občany o důležitosti takových cílů. Ve věku **asymetrických válek** se nepřátelé budou snažit zlomit národní vůli, tím

že využijí odporu americké veřejnosti ke ztrátám vlastních sil – něco podobného jako se stalo v Somálsku, kde byli zabiti američtí vojáci. Pokud povedeme výhradně takové operace, při kterých budou zakázány ztráty, budeme takovou strategii jen podporovat. Přitom respektování vojenské etiky, jež předpokládá nesobečství a integritu osobnosti, jak jsem se o tom zmiňoval výše, toto nebezpečí překonává. Profesionální vojáci se nebojí bojovat, i když se jedná o vážné nebezpečí. Komplikace nastávají pouze tehdy, pokud hájené zájmy nestojí za to, aby se pro ně bojovalo a umíralo. Jsou-li národní zájmy dostatečně důležité, ztráty mezi vojáky by měly posílit odhodlání bojovat a dovést kampaň až k vítěznému konci, a ne toto odhodlání oslabovat. Veřejnost nemá tak zas velký odpor proti ztrátám, aby kritizovala jakoukoli operaci, při které byly utrpěny ztráty – důkazem toho byla podpora většiny občanů války v Perském zálivu, i když tehdy byly předvídaný značné ztráty.

Při respektování rozdílnosti morálního statusu nevinných nekombatantů (ve srovnání s kombatanty), jsou političtí představitelé (leaders) povinni zvážit a použít celé spektrum sil schopných splnit danou misi. V úvahu nesmí brát jen vhodnost a účinnost zasazených sil, ale zároveň jejich sladění s morálními požadavky redukce ohrožení nevinných. Bohužel, vzdušné síly samy o sobě stále ještě nemají potřebný potenciál, jak se přiměřeně vyrovnat s požadavky morálky a snížit ohrožení nevinných, přinejmenším zatím ne. Až se vývoj vyspělých technologií dostane tak daleko, že chytrá munice bude mít tu samou schopnost rozlišení jako voják na bojišti, budou vzdušné síly postačující. Do té doby se politici a strategové nemohou spoléhat na to, že by vzdušné síly samy o sobě byly vhodným nástrojem vedení spravedlivé války (just war): spíše musí být zasazeny různé složky ze všech druhů ozbrojených sil, byť to s sebou nese větší ohrožení a s tím spojenou cenu, již bude nutné zaplatit.

Politici představitelé si také musí uvědomit, že ne každé těžiště (*centre of gravity*) či důležitý cíl se mění na strategický cíl, i když jejich zničení je podstatným příspěvkem k celkovému válečnému úsilí. Při zvažování cílů, jež definici těžiště odpovídají, by volba použitých metod a zbraní měla překročit oblast vzdušných úderů (aerospace platforms). Pokud se uvažuje o strategických cílech, musí se zároveň uvažovat o zasazení pozemních vojsk a o následcích, jaké toto zasazení bude mít. V principu se doktrína strategického útoku musí stát komplexnější a musí zahrnovat i ostatní ozbrojené síly, jinak bude vždy hrozit nebezpečí narušení zásady morální přiměřenosti. I když je to co se týče ochrany sil riskantnější, než použití přesné munice, speciální operace či letecké údery, zasazení pozemních sil může v jistých strategických situacích představovat značně menší riziko pro nevinné, s předvídanými vedlejšími ztrátami (foreseen collateral damage), a je to tudíž morálně preferovaná volba. Zkrátka, politici si musí uvědomit že právní dostatečnost (legal sufficiency) se nerovná morální dobro (moral goodness).

Nevím, zda filozofové někdy vypracují lepší či přesnější pravidla a principy než je Walzerova doktrína „dvojitý efekt“, týkající se vedení války. Až příliš často se díváme na normativní metodologii morálky, jako na něco, co dokáže oddělit den od noci v morálním šeru. Taková metoda snad ani vypracovat nejde, morálka není exaktní vědou. Co potřebujeme není více receptů, jak vést válku, ale politici (leaders), jež mají ty ctnosti, které obsahuje profesionální vojenská etika. Správně definované pojmy základních hodnot, zvláště nesobecká služba, jsou tím, co bude osvětlovat šedá místa a řídit chování budoucích bojovníků – kombatantů, co umožňuje rozpoznat oprávněnost (rightness) použitých prostředků. Tímto způsobem je možné předem vyloučit předvídatelné smrtelné oběti, jako náhodné a nezamýšlené, protože je třeba vést správnou akci, bez ohledu na možné důsledky.

Profesionální vojenská etika s sebou nese nesobecké chování vojáků, neboť tím, že plní své morální závazky, vlastně všechna rizika přesouvají na sebe. Taková musí být povaha skutečného vojenského profesionála. Pokud nemůžeme vést válku spravedlivě, potom by taková válka neměla být vůbec vedena. Dělat to opačně je narušením vojenské etiky a přímo v protikladu pravého důvodu boje.

M. A. Carlino: The Moral Limits of Strategic Attack, Parameters, Spring 2002/red. (upraveno)

Poznámky k textu:

- [1] *Joint Publication 3-0: Doctrine for Joint Operations*. Washington: US Department of Defense, February 1995.
- [2] WARDEN, John. The Enemy as a System. *Airpower Journal* 3, (Spring) /1995. O této problematice uveřejnil několik materiálů i Vojenské rozhledy, např. v přeloženém článku od téhož autora: Vojenské letectvo po roce 1991 (VR 3/1997), odkud je převzato i schéma „Pět kruhů“.
- [3] SUN TZU. *The Art of War*. Boston: Shambhala Press, 1998.
- [4] Viz CHRISTOPHER, Paul. *The Ethic of War and Peace*. Englewood Cliffs, N. J.: Prentice Hall, 1994. Christopher přepokládá nevědomost vojáků o důvodech války a tvrdí, že vojáci mají vždy profesionální povinnost bojovat ve válce. Domnívám se, že se mylí. Vojáci mohou mít vážné morální námitky proti určité válce, kterou pokládají za nespravedlivou. Morálka by je neměla nutit jednat proti jich vůli, protože profesionální závazky přijali pouze za předpokladu, že cíle vojenské profese nejsou v protikladu k jejich osobnímu přesvědčení.
- [5] *Manual for Courts-Martial*. Washington, United States: Department of Defense, 1994.
- [6] THOMPSON, J. J. *The Realm of Rights*. Cambridge, Mass.: Harvard Univ. 1990.
- [7] Více o základních hodnotách vojenského námořnictva (Navy) se mohou zájemci dozvědět na adrese: www.chinfo.navy.mil/navpalib/traditions/html/corvalu.html.
- [8] KANT, Immanuel. *Formula of Humanity. Groundwork of the Metaphysics of Morals*. New York: Harper and Row, 1964.
- [9] RAWLS, John. *A Theory of Justice*. Cambridge, Mass.: Harvard Univ., 1991.
- [10] CLINTON, William J. *A National Security Strategy for a New Century*. Washington: the White House, 1998.
- [11] WALZER, Michael. *Just and Unjust War*. New York: Basic Books, 1977.
- [12] Viz internet: <http://www.un.org/icty/pressreal/nato061300.htm>.
- [13] *Consequentialism and its Critics*. Samuel Scheffler (ed.). Oxford Univ., 1988.
- [14] PLATO. *The Republic*. London: Penguin, 1955.
- [15] ANSCOMBE, Elizabeth. *War and Murder. Nuclear Weapons: Catholic Response*, ed. Walter Stein. New York: Sheed and Ward, 1961.

Náš summit dokládá, že spojenci z Evropy a Severní Ameriky, kteří byli dávno spojeni svými dějinami a společnými hodnotami, nadále zůstávají společenstvím odhodlaným a schopným ochránit naše území, obyvatelstvo a vojenské síly proti všem hrozbám a výzvám. Po dobu více než padesáti let obhajovalo NATO mír, demokracii a bezpečnost v euroatlantické oblasti. Závazky, které jsme na sebe vzali zde v Praze, zajistí, že Aliance bude hrát stejně důležitou roli i v budoucnu.

*Z pražské deklarace summitu NATO
21. – 22. XI. 2002*